

**O'ZBEK ADABIY TANQIDINING ANTOLOGIYALARI VA
ULARNING ILMIY AHAMIYATI**

Samiyeva Sevdogul

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi 4-bosqich talabasi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada o'zbek adabiy tanqidining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda antologiyalar orqali uning tizimli ravishda jamlanishi tahlil qilinadi. Adabiy tanqidning nazariy asoslari, uning badiiy adabiyot bilan uzviy bog'liqligi, shuningdek, o'zbek adabiy tanqidini yorituvchi antologik to'plamlarning ilmiy ahamiyati yoritilgan. Antologiyalar milliy adabiy tafakkur taraqqiyotini o'rganishda muhim manba sifatida baholanadi.*

***Kalit so'zlar:** adabiy tanqid, antologiya, o'zbek adabiyoti, estetik tafakkur, badiiy tahlil, tanqidchilik maktabi, ilmiy meros.*

Kirish.

O'zbek adabiyoti taraqqiyotida adabiy tanqid alohida o'rin egallaydi. U nafaqat badiiy asarlarning qiymatini belgilaydi, balki adabiy jarayonni boshqaruvchi, yo'naltiruvchi muhim omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Adabiy tanqid orqali ijodkorning mahorati, asarning badiiy darajasi va uning jamiyat hayotidagi o'rni aniqlanadi.

Antologiyalar esa ushbu tanqidiy qarashlarni bir tizimga solib, ularni tarixiy ketma-ketlikda o'rganish imkonini beradi. Shu bois o'zbek adabiy tanqidiga oid antologiyalar ilmiy izlanishlarda asosiy manbalardan biri sifatida e'tirof etiladi.

O'zbek adabiy tanqidining shakllanishi va tarixiy taraqqiyoti.

O'zbek adabiy tanqidi milliy adabiyot bilan uzviy bog'liq holda shakllangan bo'lib, uning dastlabki ko'rinishlari mumtoz adabiyot davrida yuzaga kelgan. Bu davrda tanqid alohida ilmiy yo'nalish sifatida emas, balki tazkirachilik, sharhnavislik va adabiy-estetik qarashlar ko'rinishida namoyon bo'lgan. Ayniqsa,

Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari nafaqat tazkira, balki o‘z davrining adabiy muhitiga berilgan tanqidiy baho sifatida ham muhimdir. Unda shoirlar ijodi baholanadi, ularning badiiy mahorati, uslubi va o‘ziga xosligi tahlil qilinadi.

XVI–XIX asrlarda adabiy tanqid unsurlari asosan tazkiralar va tarixiy asarlarda uchraydi. Bu davrda adabiyotga baho berishda estetik mezonlar bilan bir qatorda axloqiy va diniy qarashlar ham muhim rol o‘ynagan.

XX asr boshlarida jadidchilik harakati ta’sirida o‘zbek adabiy tanqidi yangi bosqichga o‘tdi. Jadid adiblari adabiyotga ijtimoiy vazifa yuklab, uning jamiyatni taraqqiy ettirishdagi rolini alohida ta’kidladilar. Bu davrda tanqidchilikda publitsistik ruh kuchaydi, asarlar mazmuni va g‘oyaviy yo‘nalishi asosiy mezonga aylandi.

Sovet davrida esa adabiy tanqid marksistik-lenincha metodologiya asosida rivojlandi. Bu davr tanqidchiligida sinfiylik, partiyaviylik kabi tamoyillar ustuvor bo‘ldi. Shunga qaramay, ilmiy tahlil, badiiy asarni chuqur o‘rganish va nazariy asoslash jarayoni kuchaydi.

Mustaqillikdan keyingi davrda o‘zbek adabiy tanqidi yangicha metodologik asoslar bilan boyidi. Endilikda milliylik, tarixiy xotira, estetik qadriyatlar va erkin fikr ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiy tanqid antologiyalarining ilmiy-tizimli xususiyatlari.

Adabiy tanqid antologiyalari muayyan davr yoki mavzuga oid tanqidiy maqolalarni jamlab, ularni yaxlit tizimga soluvchi ilmiy to‘plamlardir. Ularning asosiy vazifasi adabiy tanqid tarixini tartibga solish, muhim nazariy qarashlarni bir joyga jamlash va ilmiy muomalaga kiritishdan iborat.

Antologiyalar tuzilish jihatidan muayyan mezonlarga asoslanadi: davriylik, mavzuviylik, mualliflik yoki nazariy yo‘nalish. Masalan, ayrim antologiyalar ma’lum bir tarixiy davr tanqidchiligini qamrab olsa, boshqalari alohida tanqidchilar ijodiga bag‘ishlanadi.

Bunday to‘plamlarning ilmiy ahamiyati shundaki, ular orqali adabiy tanqid rivojining uzluksizligi va izchilligi kuzatiladi. Har bir davrga xos estetik qarashlar, metodologik yondashuvlar va muammolar antologiyalar orqali aniq ko‘rinadi.

Shuningdek, antologiyalar ilmiy tadqiqotlar uchun asosiy manba vazifasini bajaradi. Tadqiqotchilar u orqali turli davr tanqidchilari qarashlarini qiyoslab, umumiy qonuniyatlarni aniqlash imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa adabiyotshunoslikda nazariy xulosalar chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek adabiy tanqidida metod va yondashuvlar xilma-xilligi.

O'zbek adabiy tanqidida turli metod va yondashuvlar mavjud bo'lib, ular davrlar o'tishi bilan takomillashib borgan. Dastlabki bosqichlarda tanqid asosan tavsifiy xarakterga ega bo'lsa, keyinchalik tahliliy va nazariy yo'nalishlar rivojlandi.

Tarixiy-adabiy metod asarlarni ularning yaratilish davri, ijtimoiy sharoiti va muallif hayoti bilan bog'liq holda o'rganishni nazarda tutadi. Bu metod ayniqsa mumtoz va jadid adabiyotini tahlil qilishda muhim hisoblanadi.

Struktur va formal yondashuvlar esa asarning ichki tuzilishi, kompozitsiyasi, obrazlar tizimi va til xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Bu yondashuvlar adabiy asarni mustaqil estetik hodisa sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, zamonaviy adabiy tanqidda intertekstual, psixologik va germeneytik metodlar ham keng qo'llanilmoqda. Bu esa adabiy asarni ko'p qirrali talqin qilish imkoniyatini kengaytiradi.

Antologiyalar aynan shu metodologik xilma-xillikni aks ettirib, turli yondashuvlarni bir makonda jamlaydi.

Antologiyalarda aks etgan asosiy muammolar va masalalar.

O'zbek adabiy tanqidi antologiyalarida ko'tarilgan muammolar turlicha bo'lib, ular adabiy jarayonning muhim jihatlarini qamrab oladi.

Birinchi navbatda, badiiy asarning g'oyaviy-badiiy tahlili asosiy masala sifatida ko'riladi. Tanqidchilar asarning mazmuni, g'oyasi va estetik qiymatini aniqlashga intiladilar.

Ikkinchi muhim masala – ijodkor shaxsining o'rni va uning adabiyotdagi mavqegini belgilashdir. Antologiyalarda ko'plab yozuvchi va shoirlar ijodi tanqidiy jihatdan baholanadi.

Uchinchi jihat – adabiy jarayon va uning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashdir. Bu orqali adabiyotning umumiy tendensiyalari va yoʻnalishlari belgilanadi.

Shuningdek, antologiyalarda adabiyot va jamiyat munosabati, milliylik va umuminsoniylik masalalari ham keng yoritiladi. Bu esa oʻzbek adabiy tanqidining faqat estetik emas, balki ijtimoiy-falsafiy yoʻnalishga ham ega ekanligini koʻrsatadi.

Zamonaviy oʻzbek adabiy tanqidida antologiyalarning oʻrni.

Bugungi kunda oʻzbek adabiy tanqidiga oid antologiyalar yangi ilmiy yondashuvlar asosida qayta koʻrib chiqilmoqda. Ular nafaqat tarixiy merosni saqlash, balki zamonaviy adabiy jarayonni tushunishda ham muhim vosita hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar rivoji natijasida antologiyalar elektron shaklda ham keng tarqalmoqda. Bu esa ilmiy manbalarga kirish imkoniyatini kengaytirib, tadqiqotchilar uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Zamonaviy antologiyalarda mustaqillik davri adabiy tanqidi alohida oʻrin egallaydi. Bu davrda erkin fikrlash, milliy qadriyatlarni qayta baholash va yangi estetik mezonlarni shakllantirish jarayoni kuzatiladi.

Natijada, antologiyalar oʻzbek adabiy tanqidining oʻtmishi va bugungi holatini bogʻlovchi muhim ilmiy koʻprik vazifasini bajaradi.

Xulosa:

Oʻzbek adabiy tanqidi milliy adabiyot taraqqiyotining ajralmas tarkibiy qismi sifatida shakllanib, tarixiy rivojlanish jarayonida murakkab va koʻp bosqichli yoʻlni bosib oʻtgan. Uning dastlabki koʻrinishlari mumtoz adabiyot doirasida yuzaga kelgan boʻlsa, keyinchalik jadidchilik davrida ijtimoiy-maʼrifiy mazmun bilan boyidi, sovet davrida esa muayyan mafkuraviy mezonlar asosida tizimlashtirildi. Mustaqillik yillarida esa adabiy tanqid yangicha tafakkur, erkin ilmiy yondashuv va milliy-estetik qadriyatlar asosida qayta shakllanmoqda.

Shu jarayonda adabiy tanqid antologiyalari alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Ular oʻzbek adabiy tanqidining turli davrlariga oid qarashlar, nazariy konsepsiyalar va tanqidiy yondashuvlarni bir tizimga solib, yaxlit ilmiy manba

sifatida taqdim etadi. Antologiyalar orqali adabiy tafakkurning evolyutsiyasi, tanqidchilik maktablarining shakllanishi va rivojlanish qonuniyatlari aniqroq namoyon bo'ladi. Bu esa nafaqat tarixiy tahlil, balki zamonaviy adabiy jarayonni chuqur anglash uchun ham muhim metodologik asos yaratadi.

Bundan tashqari, antologiyalar turli davr tanqidchilari o'rtasidagi fikriy uzviylik va tafovutlarni ochib berishga xizmat qiladi. Har bir davr o'ziga xos estetik mezonlar, badiiy talqin usullari va nazariy qarashlar bilan ajralib turadi. Antologiyalar ana shu xilma-xillikni jamlab, ularni qiyosiy o'rganish imkonini beradi. Natijada adabiy tanqid faqat individual qarashlar yig'indisi emas, balki izchil rivojlanib boruvchi ilmiy tizim ekanligi ayon bo'ladi.

Zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan qaralganda, antologiyalar ilmiy tadqiqotlar uchun muhim empirik va nazariy baza vazifasini bajaradi. Ular yosh tadqiqotchilarni adabiy tanqid tarixining asosiy bosqichlari bilan tanishtiradi, ilmiy izlanishlar uchun zarur bo'lgan manbaviy materiallarni taqdim etadi. Ayniqsa, raqamlashtirish jarayonlari natijasida antologiyalarning elektron shaklda keng tarqalishi ilmiy muhitda axborot almashinuvini tezlashtirmoqda va tadqiqot imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Shuningdek, o'zbek adabiy tanqid antologiyalari milliy o'zlikni anglash, madaniy merosni qayta baholash va uni kelajak avlodlarga yetkazishda muhim vosita hisoblanadi. Ular orqali o'zbek adabiyotining estetik tamoyillari, badiiy qadriyatlari va tanqidiy tafakkuri tizimli ravishda o'rganiladi. Bu esa milliy adabiyotning jahon adabiy jarayonidagi o'rnini belgilashda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, o'zbek adabiy tanqidi antologiyalari nafaqat o'tmish merosini jamlovchi to'plam, balki ilmiy tafakkur rivojini ta'minlovchi, adabiy jarayonni tahlil qilish va baholash imkonini beruvchi muhim ilmiy vositadir. Ular yordamida adabiy tanqidning nazariy asoslari chuqurlashadi, yangi ilmiy yondashuvlar shakllanadi va milliy adabiyot taraqqiyotining istiqbollari aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy, A. *Majolis un-nafois*.
2. Karimov, N. *O'zbek adabiy tanqidi tarixi*.
3. Quronov, D. *Adabiyotshunoslik asoslari*.
4. Rasulov, A. *O'zbek adabiy tanqidchiligi*.
5. O'zbek adabiy tanqidi antologiyasi (turli nashrlar).